

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 27

Janina Labocha

**Składnia żądania
we współczesnej
polszczyźnie mówionej**

**Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki**

SKŁADNIA ŻĄDANIA
WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE MÓWIONEJ

Biblioteka „LingVariów”

T. 27

Redaktor naukowy serii

Mirosław Skarżyński

Janina Labocha

SKŁADNIA ŻĄDANIA

WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE MÓWIONEJ

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 27

Janina Labocha

SKŁADNIA ŻĄDANIA

WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE MÓWIONEJ

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2019**

Recenzent
prof. dr hab. Bogusław Dunaj

Redakcja
Justyna Wójcik

Skład i łamanie
Małgorzata Manterys-Rachwał

Okładka
Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-8138-036-2

© Wydział Polonistyki UJ oraz Janina Labocha

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

Spis treści

Od Autorki	7
Wstęp	9
Wykaz skrótów i symboli używanych w pracy	17
Rozdział 1. Pragmalingwistyczna i składniowa charakterystyka żądań.....	19
1.1. Uwagi wstępne.....	19
1.2. Akt mowy, wypowiedź, wypowiedzenie	20
1.3. Znaczenie żądań.....	21
1.4. Wypowiedzenie żądające a językowe wykładniki znaczenia modalnego żądania (ZMŻ)	23
1.5. Struktura składniowa wypowiedzenia i jej modulacja.....	26
Rozdział 2. Podstawowe schematy pojedynczych wypowiedzeń żądających.....	31
2.1. Schematy werbalne	31
2.1.1. Schematy typu O2p(1-2)m	32
2.1.1.1. Schematy typu O2p(1-2)m bez czasownika modalnego	34
2.1.1.2. Schematy typu O2p(1-2)m z czasownikiem modalnym <i>musieć, mieć, móc</i>	65
2.1.2. Schematy typu P-O3p3m	74
2.1.3. Schematy typu O1p	80
2.1.4. Schematy typu O czasownik nieosobowy + bezokolicznik	84
2.1.5. Schematy typu O bezokolicznik	87
2.2. Schematy niewerbalne.....	90
Rozdział 3. Żądania wyrażone wypowiedzeniem złożonym	103
3.1. Uwagi wstępne.....	103
3.2. Wypowiedzenia złożone współrzędnie (parataktyczne).....	104
3.3. Wypowiedzenia złożone podrzędnie (hipotaktyczne)	109
Rozdział 4. Żądania bezpośrednie a pośrednie – podsumowanie	127
Rozdział 5. Żądanie jako akt mowy	141
Uwagi końcowe.....	159
Literatura	161

Od Autorki

Praca *Składnia żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej* została napisana w latach 1977–1980 w ramach działalności zespołu naukowego badającego, pod kierunkiem prof. dra hab. Bogusława Dunaja, język mówiony Krakowa. Z powodu trudności wydawniczych w tamtych latach praca ta, obroniona w roku 1981 jako rozprawa doktorska, nie została opublikowana w postaci książki. W roku 1985 i 1986 ukazało się streszczenie części pracy w czasopiśmie „Polonica” (XI, 1985: 119–146; XII, 1986: 203–217) pt. *Sposoby wyrażania żądania we współczesnej polszczyźnie mówionej*. Zdecydowałam się na publikację po latach całości opracowania bez dokonywania w nim głębszych zmian. Mam nadzieję, że mimo upływu lat i pewnych niedociągnięć metodologicznych książka ta wnieśli wkład w wiedzę o funkcjonowaniu żądań we współczesnej komunikacji mówionej.

Wstęp

Badania składni języka mówionego wymagają zastosowania podwójnej perspektywy metodologicznej. Z jednej strony stosuje się opis funkcjonalny struktury językowej, z drugiej natomiast sam materiał językowy i cel badawczy narzucają podejście pragmalingwistyczne. Powoduje to poszerzenie zakresu pojęcia składni oraz stawia przed badaczem trudne zadanie pogodzenia terminów ściśle gramatycznych i semantycznych z pragmalingwistycznymi, takimi jak: intencja, illokucja, funkcja performatywna, moc illokucyjna.

Przedmiotem opisu są wypowiedzi językowe, które pełnią funkcję impresywną (konatywną), czyli służą do sterowania działaniami i zachowaniami partnerów interakcji społecznej w ramach określonego typu kontaktu komunikacyjnego. Wypowiedzi językowe spełniające tę funkcję określa się mianem wypowiedzi żądających lub, krótko, żądań. Takie właśnie wypowiedzi są przedmiotem opisu. Można je nazwać językowymi sposobami sterowania zachowaniami oraz pobudzania do działań. Występują one w komunikacji mówionej, ale również w tekstach pisanych. W niniejszym opracowaniu zostaną omówione tylko te żądania (wypowiedzi sterujące i pobudzające), które są używane we współczesnej polszczyźnie w komunikacji mówionej, zwanej też bezpośrednią lub „twarzą w twarz”.

Analizie został poddany szeroki korpus konkretnych wypowiedzi, które użyto w celu spowodowania czyjegoś działania. Zostały one zanotowane z podłuchu przeze mnie jako obserwatora, świadka lub uczestnika różnych interakcji. Część przykładów notowałam z nagrań magnetofonowych. Obserwacja i zapis przykładów „na żywo”, tzn. w trakcie lub bezpośrednio po dokonaniu się aktu mowy, stanowiły warunek konieczny do uchwycenia funkcji sterującej czymś zachowaniem, czyli do określenia, że dana wypowiedź została użyta jako żądanie. Każda z zanotowanych wypowiedzi żądających została opatrzona informacją socjolingwistyczną i związłym komentarzem o relacji między nadawcą i odbiorcą, wzajemnym stosunku ich ról społecznych, skuteczności wypowiedzi lub jej niepowodzeniu. Celem opracowania było ustalenie form i konstrukcji składniowych używanych w dzisiejszym języku mówionym do wyrażania

żądań, a także pokazanie, czym uwarunkowane jest użycie określonych środków językowych oraz jakie elementy językowe gwarantują większą skuteczność wypowiedzi w pewnych określonych sytuacjach żądającego aktu mowy. Chodziło zatem o ustalenie repertuaru konstrukcji składniowych stosowanych w różnych sytuacjach komunikacyjnych oraz o odpowiedź na pytanie o pragmatyczne motywacje ich użycia.

Analizowany materiał językowy, składający się z wypowiedzi żądających o zróżnicowanej budowie, został opisany w kategoriach składniowych, a więc z językoznawczego punktu widzenia. Pojęcia pragmalingwistyczne z dziedziny teorii aktów mowy zostały zastąpione terminami używanymi w strukturalnym opisie funkcjonalnym języka, odnoszącymi się do pewnej całości, którą tworzy zbiór konstrukcji językowych, reprezentowanych przez przykłady poddane analizie. Tym przykładom przypisałam funkcję żądającą oraz wynikające z niej znaczenie modalne żądania (ZMŻ). Jest to wspólne znaczenie wypowiedzi różnych pod względem budowy składniowej, ale identycznych (lub zbliżonych do siebie) funkcjonalnie. To znaczenie można potraktować jako inwariant: 'Mówię, że chcę, żebyś coś zrobił / czegoś nie robił'.

Postulat badania języka w aspekcie pełnionych przezeń funkcji komunikatywnych, z punktu widzenia badań pragmatycznych założenie fundamentalne i niewymagające specjalnego dowodzenia, został sformułowany dawno i przyjęty przez kierunki zapoczątkowane przez Ferdinanda de Saussure'a, nazywane językoznawstwem funkcjonalnym. Wprawdzie termin ten jest rozumiany różnie i odnoszony do rozmaitych pojęć, np. funkcja języka, funkcja mowy, funkcja tekstu, funkcja komunikatu (Furdal 1977: 42-43), jednak sam fakt uwzględniania funkcji w badaniach językowych, zwrócenie uwagi na jej związek z elementami modelu strukturalnego aktu mowy stworzyło podstawy współczesnych badań komunikacji językowej oraz teorii aktów mowy.

Model aktu mowy ilustrujący trzy podstawowe funkcje: symboliczną, ekspresywną i impresywną, opracowany przez Karla Bühlera, a później poszerzony i uzupełniony przez Romana Jakobsona (1960: 431-437), który wyróżnił sześć funkcji wynikających z relacji elementów zaproponowanego modelu aktu mowy (poszerzonego w porównaniu z modelem Bühlera o dwa dodatkowe elementy: kod i kontakt): emotywną, konatywną, poznawczą, fatyczną, metajęzykową i poetycką, jest wyrazem dążenia do uchwycenia mechanizmów komunikacji językowej na podstawie pewnych właściwości wypowiedzi poprzez pełnione przez nią funkcje.

Inną propozycją dotyczącą badań funkcjonalnego aspektu języka jest teoria aktów mowy opracowana w latach sześćdziesiątych przez brytyjskiego filozofa Johna L. Austina, a następnie rozwijana przez innych badaczy, zarówno

filozofów, jak też językoznawców. Zwrócenie uwagi na istnienie jeszcze jednej funkcji mowy, mianowicie wykonawczej (performatywnej), oraz teoria aktów lokucyjnych i illokucyjnych poszerzają niewątpliwie pole badawcze pragmatyki językowej.

Również niektóre teorie modalności, rozumianej szeroko jako zamiar komunikacyjny, łączą pojęcie modalności z podstawowymi funkcjami mówienia (Grepl 1973: 23-38), za które uważa się oznajmienie, pytanie, rozkaz, a niekiedy też życzenie, obietnicę, prośbę itp. Tak rozumiana modalność jest bliska pojęciu mocy illokucyjnej (Austin 1976).

W publikacji przyjęto założenie, że da się ustalić podstawowe funkcje mówienia według zamiaru komunikacyjnego, czyli intencji, z jaką mówiący wygłasza pewne treści. Różne funkcje mówienia można sprowadzić do czterech typów podstawowych, biorąc pod uwagę to, czy nadawca zamierza:

- a) poinformować odbiorcę,
- b) uzyskać od odbiorcy informację,
- c) pobudzić odbiorcę do działania,
- d) wyrazić życzenie, którego spełnienie nie zależy od woli odbiorcy, lub wyrazić swój stan emocjonalny.

Można je kolejno nazwać: a) oznajmienie (stwierdzenie, konstatacja), b) pytanie, c) żądanie, d) życzenie i wykrzyknienie. Niektórzy badacze wymieniają pięć typów, oddzielając i traktując osobno życzenia i wykrzyknienia (Šmilauer 1947: 16). Inni pomijają w tej klasyfikacji wykrzyknienia, traktując je jako zjawisko z innej płaszczyzny, zaś życzenia włączają w zakres żądań (Klemensiewicz 1969b: 12-16; Jodłowski 1976: 61; Pisarkowa 1975: 74).

Powyższą klasyfikację należy uznać za otwartą. Badania różnych funkcji mówienia, według Austina – różnych aktów illokucyjnych, takich jak np. ślubowanie, przyrzeczenie, mianowanie, gratulacje, ostrzeżenie, prośba, komenda, zachęta, rada itp., powinny prowadzić do ustaleń, czy traktować je jako warianty jednej z czterech wyżej wymienionych podstawowych funkcji mówienia, czy też należy poszerzyć tę klasyfikację o kolejne typy podstawowe. Wydaje się to konieczne w przypadku szeroko rozumianych obietnic oraz powitań, pożegnań i innych konwencjonalnych formuł grzecznościowych. Do opisu żądań wystarcza powyższa klasyfikacja. Żądania wyznaczamy bowiem i opisujemy w opozycji do stwierdzeń, pytań i życzeń. Punktem odniesienia jest tu zamiar mówiącego, jego intencja, a nie forma językowa wypowiedzi.

Powyższa definicja żądania narzuca konieczność wychodzenia w ustaleniach, co jest żądaniem, a co nim nie jest, od poziomu użycia, czyli od indywidualnych aktów mowy. Określenie, czy w danym przypadku mamy do czynienia z żądaniem, może nastąpić podczas analizy konkretnej wypowiedzi, rozpatry-

wanej wraz z warunkującymi ją czynnikami zewnętrznymi – pozajęzykowymi. Obserwacja całokształtu uwarunkowań tej wypowiedzi, a szczególnie stosunku nadawca – odbiorca, pozwala dopiero w pełni ustalić właściwy zamiar i intencję, z jaką wypowiedź została wygłoszona. Jest to istotne zwłaszcza wówczas, gdy wypowiedź językowa nie zawiera bezpośrednich wskaźników żądania. Chodzi tu o pozorne oznajmienia typu *Jestem głodny*, które wygłasza się z intencją pobudzenia odbiorcy do pewnego działania, w tym przykładzie do przygotowania posiłku, jak również o inne rodzaje tzw. żądań pośrednich.

Żądanie traktujemy jako jedną z podstawowych funkcji mówienia, która zawiera w sobie szereg funkcji bardziej szczegółowych. Nazwiemy je wariantami żądania. Należą tu: nakaz, rozkaz, zakaz, komenda, żądanie w sensie węższym (rozumiane nie jako inwariant, ale jako słabszy rozkaz), polecenie, propozycja, prośba, namowa, zachęta, rada, a czasem również przestroga, pogrożka, groźba. Różnice pomiędzy niektórymi wariantami są bardzo subtelne i trudne do uchwycenia, a zwłaszcza do opisania. Ze względu na to omawiamy je w zasadzie łącznie, jako żądanie, sygnalizując istnienie wariantów i pewnych różnic między nimi przy tych zagadnieniach, które tego rozróżnienia wymagają.

Wypowiedzią nazywamy językowy składnik aktu mowy, zaś aktem mowy – wypowiedź wraz z uwarunkowaniami pozajęzykowymi. Żądanie na płaszczyźnie użycia nazwiemy zatem wypowiedzią żądającą lub żądającym aktem mowy. Wszystkim wypowiedziom żądającym przypiszemy istnienie w ich strukturze głębokiej inwariantu znaczeniowego: ‘Mówię, że chcę, żebyś coś zrobił / czegoś nie robił’ (Wierzbicka 1973: 201–219). Inwariant ten określimy jako ZMŻ. Przyjmujemy rozumienie modalności jako stosunku mówiącego do wygłaszanych treści z punktu widzenia zamiaru komunikacyjnego. Takie podejście do zagadnienia modalności, przejęte z prac niektórych czeskich badaczy (Grepł 1973: 23–38), podyktowane jest specyfiką przedmiotu badawczego niniejszej pracy, tzn. ujmowania żądań jako jednej z podstawowych funkcji mówienia wyznaczanych na podstawie zamiaru komunikacyjnego.

Celem dalszej analizy będzie ustalenie językowych wykładników znaczenia modalnego żądania oraz konstrukcji składniowych, na które te wykładniki się nawarstwiają lub w których są zawarte. Uwzględnimy tu zarówno wykładniki będące cechami gramatycznymi orzeczenia jako członu konstytutywnego struktury składniowej (np. tryb) oraz jego cechami leksykalnymi, np. czasowniki modalne jako składniki orzeczenia złożonego, jak również wykładniki stojące poza zasadniczą strukturą składniową, modyfikujące ją semantycznie (tzw. modulanty). Istotną rolę odgrywa tu intonacja, która w wypowiedziach żądających, oderwanych od sytuacji użycia, jest niekiedy jedynym wskaźnikiem ZMŻ (znaczenia modalnego żądania), np. w wielu konstrukcjach niewerbalnych.

Oprócz wypowiedzi żądających zawierających wykładniki językowe ZMŻ istnieją też takie, które ich nie posiadają. Można przyjąć, że istnieją one w strukturze głębokiej takiej wypowiedzi, natomiast na powierzchni nie są ujawniane przez mówiącego. Najczęściej jednak są one przeznaczone do odczytania (na tle sytuacji) przez adresata, wobec którego mówiący z pewnych względów nie chce lub nie może wyrażać ich bezpośrednio.

Różne konstrukcje składniowe wykorzystywane w wypowiedziach żądających tworzą pewien repertuar środków językowych (Piotrowski, Ziółkowski 1976: 99 i n.) funkcji żądania. Są to możliwości (potencjał) danego języka w zakresie wyrażania tej funkcji mówienia. Spośród repertuaru mówiący wybiera odpowiednią konstrukcję w indywidualnym akcie mowy w celu pobudzenia adresata do jakiegoś działania. W swym wyborze uwarunkowany jest jednak wieloma czynnikami, szczególnie sytuacyjnymi i psychospołecznymi.

Klasyfikacja i charakterystyka materiału badawczego zostały przedstawione w rozdziałach drugim i trzecim. Zostaną w nich omówione najważniejsze konstrukcje składniowe używane we współczesnej polszczyźnie mówionej w funkcji żądań. Różne typy tych konstrukcji nazywam, zgodnie z polską tradycją, wypowiedziami. Wyróżniam wypowiedzenia werbalne i niewerbalne, które z kolei podlegają dalszemu podziałowi. W obrębie wypowiedzeń werbalnych podział dokonany został na podstawie właściwości gramatycznych (gramatyczno-semantycznych) orzeczenia. Punktem wyjścia jest podział na podstawie kategorii osoby. W rozdziale trzecim omawiam żądania wyrażane wypowiedziami złożonymi, zarówno o relacji parataktycznej, jak też hipotaktycznej. Ograniczam się w zasadzie tylko do rozpatrzenia relacji pomiędzy wypowiedziami składowymi, nie analizując dłuższych ciągów wypowiedzeniowych, jakie mogą pojawiać się na płaszczyźnie użycia. Część materiałową kończy rozdział czwarty, w którym charakteryzuję ogólnie żądania pośrednie, czyli wypowiedzi żądające bez językowych wykładników ZMŻ.

W rozdziale piątym omawiam żądanie jako akt mowy. Przedstawiam tu najważniejsze czynniki warunkujące użycie pewnych wariantów żądania i pewnych konstrukcji językowych. Nawiązuję do teorii Austina, wprowadzając pojęcie funkcji performatywnej, aktu illokucji, mocy illokucyjnej.

Właściwy trzon publikacji stanowią rozdziały drugi i trzeci, w których, w trakcie omawiania poszczególnych konstrukcji, przytaczam materiał przykładowy. Częste odwoływania się do sytuacji użycia spowodowane jest koniecznością uchwycenia różnic w odcieniach ZMŻ. Na płaszczyźnie języka możliwe jest to tylko poprzez wartościowanie względne. Z tego powodu stosuję określenia pewnych konstrukcji jako bardziej kategoriycznych lub łagodniejszych (o słabszej lub większej mocy) w porównaniu z innymi. Natomiast w rozdziale piątym

użycie żądania słabszego lub mocniejszego omawiam z punktu widzenia warunkujących je czynników zewnętrznych – psychospołecznych. Teoretycznemu i metodologicznemu wprowadzeniu do opisywanego zagadnienia poświęciłam rozdział pierwszy.

Należy jeszcze dodać, że jednym z celów pracy jest pokazanie na konkretnym materiale, że repertuar środków służących funkcji komunikatywnej żądania jest bardzo bogaty. W funkcji żądań mogą bowiem występować nie tylko wypowiedzenia żądające, lecz także oznajmujące i pytające. Wydaje się również, że zakres pojęcia wypowiedzenia żądającego można poszerzyć, jeżeli wypowiedzenie takie zdefiniujemy jako konstrukcję zawierającą językowe (gramatyczne, leksykalne, intonacyjne) wykładniki ZMŻ. Analiza składniowa żądań, przeprowadzona w pracy, zmierza w tym kierunku.

Celem publikacji nie jest kontrastywne ujmowanie sposobu wyrażania żądań w języku mówionym w stosunku do języka pisanego. Opisany repertuar konstrukcji składniowych dotyczy języka mówionego, ponieważ został on wyznaczony na podstawie przykładów zaczerpniętych z tej odmiany. Nie oznacza to jednak, że omawiane konstrukcje nie występują w języku pisanim. Ich wykorzystanie będzie jednak inne niż funkcjonowanie żądań w języku mówionym, przy bezpośrednim kontakcie między nadawcą i odbiorcą. Zależać to będzie przede wszystkim od typu tekstu. Problematyka ta zostanie pominięta w niniejszej pracy, która stawia sobie za cel omówienie sposobów funkcjonowania żądań w bezpośrednim (mówionym) kontakcie między nadawcą i odbiorcą.

Na analizowany materiał składają się wypowiedzi wielu osób, głównie jednak mieszkańców Krakowa, wygłaszanych w różnych sytuacjach życia codziennego. W celu uproszczenia opisu sytuacyjnego do poszczególnych przykładów zastosowano podział na kilka typów kontaktów (Dunaj 1979: 7–9), w których uczestniczą ludzie w życiu codziennym: rodzinny (R), towarzyski nieoficjalny (TN), zawodowo-specjalistyczny nieoficjalny (SpN), towarzyski oficjalny (TO), zawodowo-specjalistyczny oficjalny (SpO), neutralny (N). Ten ostatni reprezentują przykłady notowane np. w sklepie, w tramwaju, u lekarza, w urzędzie itp. Każdy z przykładów został opatrzony symbolem oznaczającym odpowiedni typ kontaktu. Najczęściej są to symbole R, TN, SpO, N. Pozostałe dwa typy reprezentowane są przez niewielką liczbę przykładów, zwłaszcza kontakt SpN, który właściwie można włączyć do typu towarzyskiego nieoficjalnego. Symbol X oznacza przykłady zanotowane przez nauczycielkę jednej z krakowskich szkół.

Oprócz symboli oznaczających typ kontaktu każdy przykład zawiera symbole wyrażające relacje ról społecznych, w jakich występują wobec siebie nadawca i odbiorca. Na przykład w kontakcie rodzinnym mogą pojawić się następujące relacje ról: mąż – żona (Mż – Ż), matka – dziecko (M – Dz), ojciec – dziecko

(O - Dz), brat - brat (B - B), siostra - siostra (S - S), siostra - brat (S - B), dziecko - matka (Dz - M), żona - mąż (Ż - Mż) itp. Inne relacje oznaczam całymi wyrazami nazywającymi odpowiedni rodzaj pokrewieństwa, np.: szwagier - szwagier, kuzyn - kuzyn, babcia - wnuczek, teściowa - synowa, zięć - teść itp. W przypadku relacji ojciec, matka - dziecko podaję w nawiasie po symbolu Dz wiek dziecka (niekiedy tylko w przybliżeniu), a w przypadku dzieci powyżej piętnastu lat również płeć, np.: Dz(6), Dz(s25), Dz(c20) itp. (symbol s oznacza syn, symbol c - córka). W kontakcie towarzyskim występuje relacja ról: kolega - kolega, koleżanka - koleżanka, koleżanka - kolega. W przykładach oznaczonych symbolem TN lub TO w zasadzie tej relacji nie podaję, ponieważ wynika ona wyraźnie z typu kontaktu. Kontakt zawodowo-specjalistyczny oficjalny może obejmować następujące relacje ról: nauczyciel - uczeń (N - U), dyrektor - nauczyciel (Dyr - N), nauczyciel - nauczyciel (N - N), asystent - student (As - St) itp. Inne relacje oznaczam całymi wyrazami, np.: szef - pracownik, kierownik - podwładny, lub zamiast relacji ról podaję niekiedy ogólną sytuację, w której wypowiedź została wygłoszona, np.: zebranie naukowe, prelekcja, obrona pracy doktorskiej itp. W kontakcie neutralnym bądź określam całymi wyrazami relację ról, np.: fryzjerka - klientka, pasażer - pasażer, sprzedawca - klient, bądź też podaję sytuację lub miejsce, z którymi związana jest wypowiedź, np.: w tramwaju, u dentysty, kiosk Ruchu itp.

W przykładach stosuję normalną interpunkcję, natomiast przerywania toku mowy, występujące w niektórych przykładach, oznaczam za pomocą kresek pionowych, por.: *Żądam, żebyście tam poszli | na tę wystawę, || bo potem napiszecie sprawozdanie!* SpO, N - U. Jedna kreska pionowa oznacza pauzę krótszą, dwie - pauzę dłuższą. W pewnych przykładach zachowuję tzw. pauzy wypełniowe, por.: *Przyniesicie y | no te y teksty do ćwiczeń!* SpO, As - St.

Na końcu przykładów wyekscerpowanych z taśm i kaset magnetofonowych podaję symbol typu: K 20/1, T 4/3 oznaczający numer i stronę kasety lub taśmy, zgromadzonych w zespole badającym język mówiony Krakowa.

Analizowany korpus przykładów zawiera około trzech tysięcy przykładów (w stosunku mniej więcej 1/3 : 2/3 wybranych z kaset i taśm do notowanych z podsłuchu, zapisanych w różnych sytuacjach, np. w tramwaju, w urzędach, na zebraniach, podczas spotkań towarzyskich, na zajęciach dydaktycznych w szkole i na uczelni, w gronie rodzinnym itp.). Sporo przykładów, szczególnie z kontaktu rodzinnego, dostarczyli mi studenci oraz znajomi, którzy notowali żądania stosowane w swoich własnych rodzinach. Studenci notowali również sposoby zwracania się z żądaniami prowadzących zajęcia do studentów. Większość przykładów pochodzi jednak z rozmów, w których uczestniczyłam. Dzięki temu mogłam opisać dosyć dokładnie nie tylko sytuację i charakter interakcji

między nadawcą i odbiorcą, lecz ponadto zanotować uwagi o wzajemnych relacjach interlokutorów oraz opatrzyć przykłady uwagami o skuteczności lub braku skuteczności żądań. Mniejszą liczbą przykładów ilustrowane są te sytuacje, do których trudno było mi dotrzeć jako bezpośredniemu uczestnikowi. Reprezentują je głównie przykłady z kaset i taśm oraz przykłady zapisane przez znajomych, które niestety zawierają skąpe tylko informacje o uwarunkowaniach pozajęzykowych. Główny zatem trzon materiału to przykłady notowane przeze mnie bezpośrednio podczas trwania interakcji, w której uczestniczyłam lub której byłam świadkiem.

W opracowaniach składni polskiej wypowiedzeniom żądającym nie poświęcano wiele uwagi. Omawia się je w związku z podziałem wypowiedzeń z punktu widzenia postawy mówiącego wobec stanu rzeczy, którego wypowiedź dotyczy (Jodłowski 1976: 58). Niekiedy mówi się tu o rodzajach znaczeniowych wypowiedzeń (oznajmujących, pytających, żądających). Zenon Klemensiewicz (1969b: 9-15) używa określenia rodzaje wypowiedzeń ze względu na funkcję intencjonalną. Wypowiedzenia żądające definiuje się jako takie, które wyrażają postawę woluntalną (wolową), ingerującą lub żądającą (Jodłowski 1976: 58; Klemensiewicz 1937: 11, 1969a: 50-51, 1969b: 12). Zwraca się uwagę na to, że postawa ta jest uwydatniana przez intonację, akcent, formy fleksyjne (tryb rozkazujący, ale również tryb przypuszczający i oznajmujący), oraz na to, że może być ona wyrażona nie tylko zdaniem, lecz także równoważnikiem.

Opis wypowiedzeń żądających ma w podręcznikach składni polskiej charakter fragmentaryczny i bardzo zwięzły. Interesującym studium o kategoriach gramatycznych polskiego imperatiwu jest artykuł Zuzanny Topolińskiej (1966: 167-173). Ponadto problem żądań, ich opisu oraz ich miejsca w składni poruszają prace Krystyny Pisarkowej (1972, 1975, 1976a), Anny Wierzbickiej (1971a, 1971b, 1973), Ireny Bellert (1971), Olgierda Wojtasiewicza (1970), Janusza Lalewicza (1976).

Sporo ciekawych propozycji metodologicznych zawierają czeskie prace składniowe, w których zagadnienie żądania jest omawiane w związku z problemem modalności. Niektóre z tych propozycji zostały wykorzystane w niniejszej pracy (Grepl 1967, 1973; Horák 1973; Svoboda 1965; Žaža 1973).

Wykaz skrótów i symboli używanych w pracy

- D – dopełnienie
 - O – orzeczenie
 - P – podmiot
 - R – kontakt rodzinny
 - SpO – kontakt specjalistyczno-zawodowy
 - TN – kontakt towarzyski nieoficjalny
 - TO – kontakt towarzyski oficjalny
 - ZMŻ – znaczenie modalne żądania
 - X – przykłady zanotowane przez nauczycielkę jednej ze szkół krakowskich podczas hospitowania przez nią zajęć w różnych klasach
-
- As – asystent
 - B – brat
 - Dz – dziecko
 - Dz(c) – dziecko (córka)
 - Dz(s) – dziecko (syn)
 - Dyr – dyrektor
 - M – matka
 - Mż – mąż
 - N – nauczyciel
 - O – ojciec
 - S – siostra
 - St – student
 - U – uczeń

www.akademicka.pl

